

הגירוש מגטו לודז' בימי ה"שפרה"

עם חיסולם של כל הגטאות בערי השדה של ורטגאו החליטו השלטונות הגרמניים לבצע עוד גירוש גם בגטו לודז'. הם התכוונו להשאיר בגטו לודז' רק את המועסקים במפעלים המוגדרים "כשירים לעבודה" (Arbeitsfaehige). את כל יתר האנשים, חולים, ילדים וקשישים, המוגדרים "לא כשירים לעבודה" (nicht Arbeitsfaehige), תוכנן להוציא מן הגטו ולרוצחם במחנה ההשמדה בחלמנו.

ביום שלישי, אחד בספטמבר 1942, החל המבצע בחיסולם של כל בתי החולים בגטו לודז': בית החולים ברחוב דרונובסקה (Drewnowska), בית החולים ברחוב וסולה (Wesola), בית החולים ברחוב לגיווניצקה (Lagiewnicka), וגם בית החולים לילדים באותו הרחוב. כוחות הגסטפו והמשטרה הגרמנית, שנכנסו לגטו בשעה חמש לפנות בוקר, כיתרו במפתיע את בתי החולים, ולשירות הסדר היהודי ניתנה הוראה לחסום את כל הדרכים המובילות אליהם. חיש מהר פונו כל בתי החולים שבהם היו מאושפזים כאלפיים חולים, לרבות כארבע מאות ילדים. החולים, גם מי שעתה זה עברו ניתוחים, נשלפו ממיטותיהם באכזריות רבה והושלכו החוצה ואחר-כך – אל תוך המשאיות שהובאו לשם כך. היו אף שהושלכו דרך החלונות. רבים מן הנדחסים אל תוך המשאיות היו עם עצמות שבורות. היו בהם שנחנקו בתוך המשאיות העמוסות ורק גוויותיהם הגיעו לחלמנו, ואילו כל האחרים מצאו את מותם במשאיות הגז של מחנה ההשמדה חלמנו. לקראת הערב פנו הגרמנים למוסד לרפואה מונעת שהוקם בשכונת מרישין שבגטו וכן לבית הסוהר, חטפו את כל מי ששהה בהם, העמיסו אותם על משאיות והסיעום למחנה ההשמדה בחלמנו.¹

רבים מן היהודים ניסו להינצל בבריחה. וכך נכתב בכרוניקה הרשמית של הגטו, בכתבה מיום 1 בספטמבר 1942:

אירעו מקרים רבים של בריחת חולים - בעיקר חולים במצב לא היה קשה - בנסיבות דרמטיות. בקשר עם מקרי הבריחה הללו תבעו השלטונות להביא את כולם לשילוח. לשם ביצוע הצו נערכו במשך הלילה חיפושים אחרי הנמלטים. בגלל חוסר יכולת ללכוד את כולם, הביאו גם אנשים, אשר קיבלו מה שמכונה סיווג לשהות בבית-חולים. פינוי החולים עשה בגטו רושם מזעזע ועורר חרדה. מפה לפה נמסרו תחזיות קודרות ביותר לקראת העתיד.²

ובהמשך נרשם בכרוניקה כך: "בשטח בתי-החולים התחוללו מחזות דרמטיים. נסיונות בריחה נסתיימו בשפיכת דמים. מי שניסה להימלט ונתגלה על-ידי השלטונות, שילם זאת בחייו."³

על מעשי החיסול של בתי החולים בגטו רשם יוסף זלקוביץ' כך:

הבוקר יום השנה השלישי למלחמה פגע בגטו כרעם ביום בהיר. בשעה שבע הופיעו משאיות לפני בתי-החולים בגטו ברחוב לגייבניצקה, וסולה ודרבנובסקה והחלו להעמיס את החולים שנמצאו בהם אותה שעה. תחילה לא היה ברור מה הכוונה. כבר לפני זמן-מה דובר על כך שהבניינים של בתי-החולים יפונו - הגטו אינו יכול להרשות לעצמו מותרות כאלה להחזיק חולים בבניינים שבהם ניתן לשכן רסורטים [מפעלים] לעבודה. דובר אפילו על כך שהצריפים המוקמים ברחוב קרבייצקה [Krawiecka] יחליפו את הבניינים הללו והחולים יועברו אליהם. על-כן, כאשר הגיעו המכוניות והוחל בהטענת החולים, פירשו זאת כפינוי הבניינים של בתי-החולים ואיש לא התרגש. אך לפני בתי-חולים התגודדו כמה קבוצות של סקרנים, שעקבו כך סתם אחרי המתרחש לנגד עיניהם בבוקר של יום בהיר. אולם כאשר הקבוצות הללו הלכו וגדלו והמשטרה היהודית החלה לפזרן, נקרעו העיניים המתבוננות לרווחה, מבטן קפא ומן הפיות הרעבים הוטחו קושיות:

- מה פתאום משתמשים במשאיות צבאיות לצרכים אזרחיים של יהודים?
 - למה משליכים את החולים לתוך המשאיות כגושי בשר טרף?
 - לאן ולאיזה צריפים מובילים אותם? הרי הקמת הצריפים ברחוב קרבייצקה לא הסתיימה עדיין?
- איש לא השיב לקושיות הללו וכולם חשו שהדם קופא בעורקיהם. התשובה באה מאליה והיא ניחתה על כל אחד כמהלומה במכשיר קהה על הראש.⁴

ב-2 בספטמבר 1942, למחרת חיסולם של בתי החולים, רשם זלקוביץ' כך:

לא רק החולים נשלחו, אין יודע לאן ולשם מה. נלקחו גם ילדים מן המוסד לרפואה מונעת וכן כל האסירים מבית-הסוהר המרכזי. ומכיוון שבין אותם האסירים נמצאו אנשים רבים שנקלעו לשם במקרה, למשל כאלה שנידונו למאסר אדמיניסטרטיבי של 48 שעות בלבד בגלל עבירה של הוראות ההאפלה, או יהודים מערי השדה שבגלל דוחק או מסיבה אחרת שוכנו בינתיים בבית-הסוהר המרכזי - גרמה ידיעה זו לבהלה שאין לתארה. כל בר-דעת נוכח בבירור שזו גזירה שאינה חלה רק על חולים ומובטלים... והלבבות פועמים בדאגה ובחרדה.⁵

הדאגה והבהלה של אוכלוסי הגטו שתיאר זלקוביץ', היו אפוא מוצדקות. מייד לאחר חיסולם של בתי החולים, הודיעו הגרמנים לרומקובסקי על כוונתם לבצע עוד גירוש ולהקטין את הגטו עוד בעשרים אלף מגורשים, כולל כל הילדים עד גיל עשר וקשישים בני שישים וחמש ומעלה. רומקובסקי היה מוכן לבצע את הפינוי בלי התערבות פעילה של הכוחות הגרמניים בתוך

הגטו, כדוגמת הגירוש "השקטים" בחודשי ינואר-מאי אותה שנה, ולשם כך הרכיב את ועדת הפינוי, שהיתה צריכה לגשת מייד לארגון רשימותיהם של המיועדים לגירוש. אלא שהמצב בספטמבר 1942 היה שונה מן המצב בתחילתה של שנה זו. אין ספק שבאותה העת כבר ידעו, פחות או יותר, רומקובסקי ואנשי הצמרת במועצת הזקנים על גורלם של המגורשים מן הגטו ועל קיומו של מחנה ההשמדה בחלמנו. שהלוא למרות סגירתו ההרמטית של הגטו, בכל זאת חדרו לתוכו ידיעות כלשהן. ייתכן שלפני סגירתו של בית הדואר בגטו התקבל מכתב ששיגר רבי יעקב שולמן מן העיירה גרבוב אל גיטו לודז' ובו ידיעה על קיומו של מחנה ההשמדה בחלמנו. דויד גרטלר, אחד האנשים הבולטים ביותר במנגנון שירות הסדר היהודי בגטו, שהצליח לשרוד, העיד בשנת 1960 לפני בית המשפט בתאנובר וכך אמר בעדותו:

בסוף אוגוסט 1942 התקבלה מן הגסטפו הוראה לגרש עשרים וחמישה אלף יהודים בסך-הכול, ובכלל זה ילדים וזקנים. בינתיים, נודע לנו ביולי 1942 מיהודי אחד שנמלט לגטו לודז' ממחנה חלמנו, שבמחנה זה מבצעים המתת המונים של יהודים. לזקן היהודים רומקובסקי ולי הסתבר אפוא שאותם עשרים וחמישה אלף אנשים יירצחו. אפשר היה להבין מכך שיגורשו רק אותם אנשים שעדיין לא היו כשירים לעבודה או ששוב לא היו כשירים לכך. ביררנו אפוא בגסטפו האם אי אפשר למנוע זאת. ריכטר ושטרומברג [Stromberg] הראו לנו פקודה בכתב שנתקבלה מן המשרד לביטחון הרייך בברלין, שלפיה יש לגרש עשרים וחמישה אלף יהודים מאותם שנתונים.⁶

לא ידוע באיזו דרך הגיעה לגטו לודז' הידיעה על התאבדותו של אדם צ'רניאקוב, ראש היודנרט בגטו ורשה. ידיעה זו פורסמה בכרוניקה הרשמית של גטו לודז' בכתבה מ-27 ביולי 1942, וזו לשונה:

הגיעו לגטו ידיעות מבעיתות, אשר גרמו לדיכאון כללי. לפי המידע שנתקבל, בוצעו בווארשה בשבוע שעבר גירושים המוניים. יש אומרים, כי מדי יום פונו מגטו וארשה 10,000 איש. הגירוש נערך לפי גושי בתים. בעת הגירושים היו, כנראה, בגטו וארשה אירועים טרגיים. בקשר עם המצב הנ"ל שלח יד בנפשו ראש מועצת היהודים בווארשה, המהנדס צ'רניאקוב. לפי הידיעות שהגיעו היום, נמשך מיבצע הגירוש 3 או 4 ימים.⁷

אין ספק שגם ידיעה זו הועברה לידי רומקובסקי. גם אם לא היה לקהל הרחב בגטו כל מושג על קיומו של מחנה ההשמדה בחלמנו ולא היו להם ידיעות על המאורעות שהתחוללו בוורשה, הבינו האנשים מדבריהם של המגורשים מערי השדה של ורטגאו, שהגרמנים

מבצעים ביהודים הרג המוניים. לא היה ספק בדבר גורלם של אותם מגורשים מערי שדה שלא הגיעו לגטו לודז'. משום כך גם לא היה ספק בדבר גורלם המגורשים מגטו לודז'. היתה אפוא דאגה עצומה בקשר לגירוש שעמד להתבצע, ומכאן גם ההתנגדות שהראו היהודים לעבודתה של ועדת הפינוי של רומקובסקי. וכך כותב בעניין זה יוסף זלקוביץ' בכתבתו מ-4 בספטמבר 1942:

נמצאו בגטו אנשים שנכפה עליהם או שנטלו על עצמם מרצונם הטוב את התפקיד של הסנהדרין הגדולה לדון בדיני נפשות. הורכבה ועדה שמשותפים בה האדונים יעקובסון, בלמר, רוזנבלט, נפתלין וגרינברג, והם ינהלו את השילוח של 20,000 זקנים וילדים. הם יהיו אלה שיטול עליהם לכרות איברים חיים מן הגוף ולחצות משפחות יהודיות. הם קיבלו ודאי הוראה, מן הסתם מן הנשיא [מדובר ברומקובסקי - ש"ק], שיטפלו בעניין זה. בוודאי חייב להיות גוף שיעסוק בעניין כזה כהפרדה בין משפחות. אולם שום אדם בעל מצפון לא היה רוצה ליטול על עצמו לדון בדיני נפשות.

הוועדה הנ"ל וסביבה סגל שלם של פקידים עבדו במשך כל הלילה האחרון. הם חיברו רשימה של האוכלוסיה לפי הרחובות והבתים. הוועדה שוכנת ברחוב קושצ'לנה [Koscielna] 4 במעון הלשכה למרשם התושבים. זהו המוקד אליו נשואות העיניים של כל אוכלוסיית הגטו. באים הנה לזעוק ולבכות את הקרובים ואת המכרים. אולם כאן שוררים תוהו ובוהו, מהומה ומבוכה, ואיש מן האדונים הנזכרים מן הוועדה לא יודע מה רוצים ממנו, מה תפקידו ואם הוא יכול לעזור למישהו. איש מהם לא יודע דבר יותר ברור על עצם ומהות הגזירה.⁸

כדי לשכנע את אוכלוסי הגטו בצדקת דרכו, החליט רומקובסקי לכנס אספה בכיכר הכבאים, ששם כבר נהג לא פעם לשאת את נאומיו באוזניהם של תושבי הגטו. באספה זו שכונסה ב-4 בספטמבר בשעה ארבע אחר צהריים, ניצב קהל של אלף וחמש מאות איש לשמוע מה יש בפיו של רומקובסקי לומר על המצב הטרגי הזה. את תמצית נאומו של רומקובסקי רשם זלקוביץ' כך:

על הגטו ירדה מכה קשה. דורשים ממנו את היקר לו ביותר - ילדים ואנשים זקנים. אני לא זכיתי לילד משלי ולכן את שנותי הטובות ביותר הקדשתי לילד. לא שיערתי מעולם, שידי שלי ייאלצו להגיש את הקורבן למזבח. בימי זקנתי אני נאלץ להושיט את ידי ולהתחנן: אחי ואחיותי, תנו לי אותם - אבות ואמהות, תנו לי את ילדיכם...
היתה לי הרגשה שמהו עומד לקרות. צפיתי "משהו" וניצבתי כל הזמן על המשמר כדי למנוע זאת. אך לא היה בידי לעשות זאת, כי לא ידעתי איזו סכנה נשקפת לנו.

העובדה שלקחו את החולים מבתי-החולים היתה בשבילי מפתיעה. הראיה לכך היא, שהיו לי שם קרובים ומכרים ולא יכולתי לסייע בידם. הייתי סבור, כי בכך יסתיים העניין ויתנו לנו כבר מנוחה שאני כה נכסף לה ולמענה עמלתי רבות. אולם הסתבר, כי מונה לנו גורל אחר...

אתמול במשך היום נתנו לי פקודה לשלוח מעל עשרים אלף יהודים מן הגטו, ואם לא - נעשה זאת אנחנו. נשאלת השאלה: האם היה עלינו לקבל את הדבר ולעשות זאת בעצמנו, או להשאיר זאת לאחרים? אך כיוון שלא היינו מודרכים על ידי המחשבה "כמה יאבדו" אלא "כמה ניתן להציל" הגענו אנחנו, כלומר אני והמקורבים אלי ביותר בעבודה, למסקנה שיהיה הדבר קשה ככל שיהיה, אנו מוכרחים לקבל את ביצוע הגזירה לידינו. אני מוכרח לבצע את הניתוח הקשה השותת דם, אני מוכרח לקטוע איברים בכדי להציל את הגוף. אני מוכרח ליטול ילדים ואם לא, עלולים להילקח גם אחרים...

לא איש נחמות אני היום. גם לא באתי להרגיע אתכם היום אלא לחשוף את כל כאבכם וצערכם. באתי כמו גזלן לקחת מכם את היקר ביותר ללבכם. ניסיתי בכל כוחותי לבטל את רוע הגזירה. לאחר שלא ניתן לבטלה, ניסיתי למתן את הגזירה. רק אתמול ציוויתי על רישום של ילדים בני תשע, רציתי לפחות להציל את השנתון האחד - בגיל 9 עד 10. אבל לא רצו לוותר לי. דבר אחד עלה בידי - להציל את הילדים מעל גיל 10. תהיה זאת נחמתנו בצערנו הגדול.

יש לנו בגטו חולי שחפת רבים, שימיהם או אולי השבועות שלהם ספורים. איני יודע, אפשר שזוהי תכנית שטנית ואולי לא, אך איני יכול להתאפק מלהציגה: תנו לי את החולים הללו, ובמקומם אפשר יהיה להציל בריאים...

ניצב לפניכם יהודי שבור. אל תקנאו בי. זו הגזירה הקשה ביותר שהוטלה עלי אי-פעם. אני מושיט אליכם את ידי השבורות והרועדות ומתחנן: תנו לידי את הקורבנות, כדי לחסוך קורבנות נוספים, כדי להגן על העדה של מאה אלף יהודים. כך הבטיחו לי: אם נמסור בעצמנו את הקורבנות יהיה שקט...

אני מבין מהו לקרוע איבר מן הגוף. ביקשתי, התחננתי על ברכי, אך ללא הועיל. מעיירות קטנות שהתגוררו בהן 7-8 אלפי יהודים, הגיעו הנה בקושי אלף. מה אפוא טוב יותר? מה אתם רוצים? להשאיר 80-90 אלף יהודים, או את כולם חס ושלום להשמיד?... שיפטו כרצונכם, אך חובתי לשמור על שארית היהודים. איני פונה לחמומי-מוח, אני פונה לתבונתכם ולמצפונכם. עשיתי ואוסיף לעשות הכול, כדי לא להגיע לשימוש בנשק ברחובות ולשפיכת דמים... לא ניתן היה לבטל את הגזירה אלא לצמצמה בלבד.

צריך לב של גזלן כדי לתבוע את אשר אני תובע מכם. אולם העמידו את עצמכם במקומי, חישובו בהיגיון ותגיעו בעצמכם למסקנה, כי איני יכול לנהוג אחרת, כי מספרם של אלה שעשויים להינצל גדול בהרבה מאלה שתובעים מאיתנו למסור.⁹

בנאום זה התבזה רומקובסקי לפני קהל שומעיו, שראו לנגד עיניהם, על-פי תיאורו של זלקוביץ', איש שבור הנואם ובוכה. הוא הוסיף להיות משוכנע בצדקת מעשיו, ולא ראה כל מוצא אחר במצב הטרגי ששרר. רומקובסקי לא היה היחיד שהיה סמוך ובטוח בצדקת מעשיו, וגם אחרים בצמרת האלטסטנרט היו שותפים לדעותיו ולהתלבטויותיו.

בכתבתו על נאומו של רומקובסקי הזכיר זלקוביץ' גם את היללות האימות ואת בכיו של הקהל שבא להאזין לדבריו. האנשים לא היו מוכנים להשלים עם טיעונו של רומקובסקי והתנגד לפעולותיהן של ועדות הפינוי. אבל איש לא יכול להציע חלופה מעשית לפתרון המצב. איש לא ראה אפשרות של פעולה ציבורית מאורגנת כלשהי - חלופה שכזאת לא היתה בנמצא. משום כך חיפש נואשות כל אחד, איש-איש ומשפחתו, דרך לנהל את מאבקו הפרטי ואת משפחתו ולהציל את עצמו. נאומו של רומקובסקי השניאו על קהל מאזיניו ועל רוב-רובה של אוכלוסיית הגטו. שנאתה של האוכלוסייה אל רומקובסקי ואל מקורביו עוד גברה כשנודעו ניסיונותיו לפעול אצל הגרמנים כדי שלא לכלול בקרב המיועדים לגירוש את משפחותיהם של ראשי המפעלים ושל אנשי שירות הסדר.

הגרמנים עצמם הם שמנעו את רומקובסקי מלבצע את תכניתו. בסופו של דבר התברר שלחנים עבדה ועדת הפינוי של רומקובסקי, שכן הגרמנים החליטו שלא להזדקק לה ולבצע את הגירוש בעצמם. הם גם לא עשו כל ניסיון של ממש להטעות את אוכלוסי הגטו בדבר כוונותיהם כלפי המגורשים. הגרמנים היטיבו בוודאי לדעת שלרוב-רובה של אוכלוסיית הגטו לא היה ספק בדבר הגורל המר הצפוי למגורשים, אבל גם ידעו שזוהי אוכלוסייה חסרת אונים לחלוטין ושאין לה כל אפשרות לסכל את ביצועו של הרצח המתוכנן.

לא רק הגירוש העמיד את אוכלוסיית הגטו בסכנת מוות. בחודש אוגוסט 1942 מתו בגטו 1,736 בני אדם, מחמת התנאים הקשים שיצרו השלטונות הגרמניים.¹⁰ זה היה שיעור תמותה של כעשרים אחוז בחישוב שנתי. בקצב הזה אפוא היה כל הגטו מתחסל בתוך חמש שנים לכל היותר. בגטו המורעב והמנותק מאספקת מזון ריחפה גם סכנה מוחשית מאוד של השמדה טוטלית מחמת רעב. זלקוביץ' רשם בכתבה מ-5 בספטמבר 1942 את הדברים האלה:

הרסורטים סגורים היום. אתמול בשעת ההליכה הביתה נאמר לעובדים, כי הם אינם צריכים לבוא היום לעבודה. המשרדים נעולים. אתמול, עם סיום העבודה נאמר לפקידים, כי הם אינם חייבים לטרוח ולהופיע לעבודה... לא עובדים, אך גם לא אוכלים. כשהעובד והפקיד מובטלים, אין הם מקבלים את מרק הרסורט - הבסיס העיקרי לעבודתם. אין עובדים היום וגם אין אוכלים היום בגטו... העצבים אינם מחזיקים כבר מעמד. הם מתוחים עד למקסימום. עוד מעט יתפקעו העצבים המסכנים. עוד קצת והגטו יקרוס.¹¹

גם אוסקר רוזנפלד רשם בכתבה מאותו היום כך: "רעב, המצב קטסטרופלי, הרסורטים נעולים, ועל כן אין מרק לצהריים."¹²

ואכן הרעבתו של הגטו לבשה ממדים קטסטרופליים. חודש אוגוסט 1942 (כלומר החודש שקדם למבצע הגירוש של ספטמבר), שבו מתו 1,736 איש מרעב לא היה יוצא דופן כלל ועיקר. מספר דומה של בני אדם מתו בגטו לודז' גם בחודש ביולי 1942 ובחודשים הקודמים.

13

במצב זה של רעב המפיל חללים עד כדי סכנה ממשית להמשך קיומה של אוכלוסיית הגטו, פתחו הגרמנים במבצע גירוש חדש. ב-5 בספטמבר 1942 הוכרז על עוצר כללי Gehsperrung – גישפירה, וזה נמשך שבוע ימים, כלומר עד 12 בספטמבר. בלקסיקון של תושבי גטו לודז' נקרא שבוע הזוועות האיומות הזה "שפירה". באותו שבוע נסגרו כל המפעלים, המשרדים והחנויות. כל תושבי הגטו, חוץ מאנשי שירות הסדר, מכבי האש וכמה ראשי המפעלים, נצטוו שלא לצאת מבתיהם, שאם לא כן - יירו למוות. תוכנן לסגור גושי בתים בזה אחר זה, ובכל בית ובית לאלץ את התושבים להתייצב בחצר, ששם תיעשה סלקציה.

ארגון המבצע הוטל על מחלקת הגסטפו לענייני יהודים בעיר לודז', המכונה מדור IIB4. בראשה של מחלקה זו עמד גינטר פוכס (Guenter Fuchs) ועוזריו היו שטרומברג וריכטר. ראש הגסטפו בלודז', אוטו ברדפיש (Otto Bradfish) העמיד לרשותו של פוקס גם אנשי גסטפו ממחלקות אחרות. פקידים של מנהל הגטו הגרמני חומשו ותודרכו להשתתף במבצע. מקרב הפקידים האלה ואנשי הגסטפו אורגנו חוליות שיבצעו את הסלקציות. לגרמנים אלו ניתן להחליט מי נועד למות ומי ישרוד לפי שעה.

אל תוך הגטו הוכנסו כוחות גרמניים גדולים, שהיו מורכבים מיחידות של שוצפוליצי שחנן בלודז', מיחידות גדולות יותר של שוצפוליצי שנשלחו מפוזנן ומיחידה של ס"ס מדומביי. תפקידם של כוחות אלו היה לסגור גושי הבתים, לסרוק אותם כדי לוודא שאין מסתתרים שם יהודים ולשבור כל התנגדות אפשרית. מלבד הכוחות האלה צורפו למבצע גם אנשי המשטרה הפלילית (קריפו). וכן התארגנה עוד יחידה של אנשי שוצפוליצי, מצוידת בכלי רכב (משאיות) ומורכבת מיחידת משנה של נהגים וקומנדו ליווי (Begleitkommando), שתפקידם היה ללוות את האומללים אל מחנה ההשמדה בחלמנו.¹⁴

כל אותה העת היה גטו לודז' סגור הרמטית ונראה שלא היה צורך להוסיף למטרה זו עוד כוחות. לצורך שמירת גבולותיו של הגטו לאחר הקמתו, הועבר לשם גדוד המשטרה מספר 101 מהמבורג, עוד באפריל 1941 הוא הוחלף בגדוד אחר של שוצפוליצי ובו חמש פלוגות. בגדוד זה שירתו שש מאות שוטרים שהתפרסו בעמדות שמירה מסביב לגבולות הגטו. משימות חיזוק השמירה על גבולות הגטו הוטלו גם על גדוד של משטרת הפרשים שסייר מסביב לגטו.¹⁵

לאחר שהכוחות הגרמניים סגרו את גושי הבתים וציוו על דייריהם להתייצב בחצר, נסקרו כל הדירות ונבדקו בקפדנות, ומי שנמצא מסתתר נורה למוות. אנשי שירות הסדר הוכרחו להתלוות לגרמנים בעת בדיקתן של הדירות. לצורך המבצע גויסו עגלות, ששימשו בדרך כלל להעברת מזון אל הגטו ובתוכו, והללו המתינו עכשיו ליד החצרות שבהן נעשתה הסלקציה. כהרף עין היה ראש חוליית הגרמנים מחליט מי ילך לצד אחד, אל העגלה הממתינה, ומי ישוחרר לעת עתה ויוכל להוסיף לעבוד ולסבול בתוך הגטו. המועלים על העגלות הוסעו למקומות ריכוז שבהם המתינו משאיות כדי להסיע לחלמנו את המיועדים להשמדה.

לקראת הלילה יצאו רוב הכוחות הגרמניים מן הגטו, ובמקום נשאר רק כוחות מצומצמים שהסתפקו בסיורים בלבד. על שירות הסדר הוטל, באיום של עונש מוות, להוסיף ולכתר את גושי הבתים שכבר נבדקו. כשהתרחקו הגרמנים, אפשרו אנשי שירות הסדר לאנשים רבים לעבור לרבעים שכבר נבדקו בידי הגרמנים, וכך ניצלו רבים, גם קשישים וילדים.¹⁶ לרוע המזל הבחינו בכך הגרמנים, ולא אחת הפתיעו את תושבי הגטו וכיתרו את הבתים שכבר נבדקו קודם לכן כדי לעשות סלקציה חוזרת. כך נפלו קרבנות נוספים רבים. מקצת פעולות "ההפתעה" של הגרמנים תוארו בכרוניקה של גטו לודז'. וכך אנחנו קוראים:

ביום ד', 9 לחודש זה [ספטמבר 1942 - ש"ק], הסתיימה כביכול האקציה בצידו השמאלי של הגטו ואפילו ניתן היתר לקבל לחם בקבוצות. האנשים אצו רצו לקואופרטיבים [חנויות לחלוקת מזון - ש"ק], אך לא בכל נקודות המכירה נמצא לחם במלאי וניתנו הפניות למאפיות. מבצע זה נערך בדרך כלל בצורה די יעילה. יותר גרוע היה עניין קבלת מנות תפוחי-אדמה, כמות של 8 ק"ג, אשר חלקו הארי של הגטו לא הספיק לקבל לפני ה"שפרה". ללא תפוחי-אדמה ובללא לחם, ללא הספקה, האנשים ממש רעבו ומובן, ומובן שברגע של תחילת חלוקת תפוחי-האדמה והגבינה הרכה בחנויות למוצרי חלב - בשוק "בזארי", ברחובות וסולה וריבנה [Rybna] - התהוו תורים עצומים. לפתע הגיעו במכונית כמה מנציגי השלטון מצד רחוב לימנובסקי [Limanowskiego]. בראותם המוני אנשים ברחובות, כאשר למעשה ה"שפרה" עוד לא בוטלה, פתחו ביריות. ההמון נפוץ לבתים הסמוכים והסתתר בדירות. היו אלה אנשים, אשר כבר קודם נבדקו על-ידי הוועדות ושוחררו מן הגירוש. אולם השלטונות קראו לכל האנשים מהבתים ברחוב ריבנה לצאת לרחוב וכאן שוב, לאחר שסודרו בשני טורים על הכביש, מיינו אותם ובחרו מועמדים לגירוש. על הנמלטים פתחו באש ומעריכים, שהיו 17 פצועים. בנקודה שנייה - ברחוב וסולה - גורשו האנשים מן הטורים לבית-העלמין היהודי הישן, ומרחוב בזרנה [Bazarna] - לחצר הבית ברחוב בזרנה 10 ומשם נצטוו האנשים לעבור דרך פתח בגדר גם כן לבית-העלמין. פתאום מצד רחוב קרוטקה [Krotka] באו בריצה 5 נציגי השלטון, אשר רדפו כביכול אחרי שלושה נמלטים. ההמון שנתקהל בבית-העלמין נקרא להסגיר את הבורחים באיום של הריגת כולם ביריות, אם לא יצייתו לפקודה. מכיוון

שהיתה זו התקהלות מקרית לחלוטין, לא היה בשום אופן לקבוע את האשמים. בבית-העלמין הוחזקו האנשים כשעתיים, רבים נידונו לגירוש ו-5 אנשים נורו למוות. אלה שנכחו בבית-העלמין סיפרו רבות על המחזות שהתחוללו שם.

לאחר סיום האקציה החלה בדיקה חוזרת, לפי שיטה הקרויה "בדיקת פתע". במקום בחצרות הבתים, הקהילו עכשיו לרוב (בסמטאות קטנות יותר) את כל הדיירים ברחוב וכאן שוב נלקחו לעגלות רבים מאלה, אשר שוחררו קודם. כקורבן נפלו הרבה אנשים, אשר - בגלל הפרת ה"שפּרה" - הופיעו במקרה בשכונות שנבדקו.¹⁷

כל השבוע נמשך המבצע. ובגטו לודז' התרחשו עכשיו אותם מעשה זוועה שבמשך כל האביב והקיץ של אותה שנה היו נחלתם של תושבי הגטאות בערי השדה. כל מי שניסה להסתתר או להימלט או רק נחשד בעיני הגרמנים בניסיון להתנגד או לברוח, נורה למוות. גם כאן, כמו בערי השדה, הגיע הסדיזם של הגרמנים לשיא. עוללים נקרעו מזרועות אמותיהם, שהגרמנים החליטו להניחן בחיים כדי להוסיף ולנצלן לעבודת פרך בגטו. האמהות שנאבקו - מאבק אבוד - למען ילדיהן, נורו בו-במקום. וכן נורו צעירים שסירבו להיפרד מבני משפחותיהם.

מקצת מעשי הזוועות בשבוע ה"שפּרה" תוארו בכמה יומנים שניהלו אנשים בגטו לודז' ושהצליחו להחביאם, וכן בעדויותיהם של הניצולים ובמשפטים נגד הפושעים הנאצים. כך, למשל, גוללו עדים במשפט נגד גינטר פוקס שהתקיים בהנובר בשנים 1962-1963 את חלקו של הנאשם בעשיית הסלקציות ובהריגתם של האומללים בו-במקום. בין היתר הוכח, שפוקס ירה ברב פישל רבינוביץ, שניסה להסתתר, האיש קרע במו ידיו ילדים מזרועות אמותיהם והשליכם לעבר העגלות. עדי ראייה תיארו איך ירה פוקס באשה צעירה שאחזה בכל כוחה בבתה בת החמש ומיאנה להיפרד ממנה.¹⁸

פקיד מנהל הגטו, היינריך שווינד, (Heinrick) הרג את היהודייה לבקוביץ' ואת בתה פולה, כשניסתה האם להוריד את בתה מתוך העגלה שאליה הושלכה יחד עם האחרים, המיועדים לגירוש.¹⁹

הנריק טיקוצינסקי היה עד להריגתה של אשה ששמה וייסבלום, שהתגוררה ברחוב וולבורסקה 33. היא נורתה למוות בידי הלמוט קריזונס, מאחר שבהיותה חולה לא היה בכוחה לעזוב את ביתה. קריזונס ירה בה במיטתה.²⁰

אוסקר רוזנפלד תיאר ביומנו את מאבקה של אשה צעירה בגרמני במדי פלדגראו (Feldgrau). הגרמני ניסה לקרוע את הילד מזרועות אמו, אבל האשה לא ויתרה וזעקה: "עזוב את ילדי או תירה בי!" הגרמני הוציא את אקדחו וענה: "אשאל אותך שלוש פעמים האם עלי לירות". ואכן שלוש פעמים הוא חזר על שאלתו, ואחר-כך ירה. כמה אנשים הסיטו את הגווייה הצדה, והילד הושלך על העגלה.²¹

מה היה שמה של אשה זו איננו יודעים, כפי שאיננו יודעים את שמותיהם של רוב הנרצחים ואת שמותיהם של רוב הרוצחים. כמו כן לא נוכל לתאר את הזוועות בכל בית ובכל רחוב, ולכן נסתפק, לדוגמה, במתן נתונים על האומללים מבית אחד, שנבחר באקראי, מתוך ספרי הרישום של תושבי גטו לודז'. והנה הנתונים על בית מספר 31 ברחוב פודז'צנה (Podrzeczna): בית זה אינו שונה ממאות בתים אחרים בגטו לודז'. היו בו עשרים וחמישה דירות. ורשומים תשעה-עשר שמות של דייריו שנפלו קרבן במבצע ה"שפרה". בהם אפשר למנות את חמשת בני משפחת מרגולס: לאה, אז בת 20, יעקב בן 13, שרה בת 10 והתאומים מרים ואברהם מאיר, בני 8. כבר ב-15 במרס אותה שנה הוצאו מדירה זו בעת השילוחים הקודמים למחנה חלמנו, ההורים רחל ובנם דוד, בני 42. למה לקחו את הצעירה לאה מרגולס, בת ה-20? האם מפני שבהיותה הבכורה סירבה להיפרד מאחיה היתומים הצעירים ממנה, והלכה אתם מרצונה אל המוות? את זאת לעולם לא נדע. באותו הבית רשומים עם יתר קרבנות ה"שפרה" ביילה מלינרסקה בת 33 ובתה שרה בת 5. רק שתיהן גרו בדירה זו. מה היה גורלו של הבעל והאב לא ידוע. למה לקחו את האשה הצעירה? האם הרשו לה ללכת למוות יחד עם ילדתה ושמה היא היתה אחת האמהות שנאבקו בקלגס הגרמני ונורו במקום? את התשובה על השאלה הזאת לא נדע לעולם ובדירה אחרת באותו הבית גרו עוד שתי נשים: לאה לוינסון בת 42 ובתה גניה בת 21. האם החליט הגרמני שהאשה בת ה-42 קשישה מכדי להוסיף ולעבוד בגטו והבת הצעירה סירבה להיפרד מאמה? גם את זאת לא נדע לעולם. יתר קרבנות ה"שפרה" בבית זה הם שרה גרוסמן בת 10, הזוג גולדשטיין: לייב בן 60 ואשתו הינדה בת 56, רבקה שולנדר בת 58, שלמה ויינשטיין בן 4, הזוג גבט: פינקוס בן 59 ואשתו בלומה בת 57, שרה אסתר ארדברג בת 4, התינוקת בלה הברמן שנולדה בגטו לפני ה"שפרה", רחל שידלובסקי בת 7 ורחל ויינברג בת 59.²²

בדוח של הגסטפו (מדור IIB4) מ-1 באוקטובר 1942 כתובים הדברים האלה:

לאחר שבחודש אוגוסט פונו הנפות מיהודים ונהיו חופשיים מיהודים [judenfrei], נעשה שוב בספטמבר מבצע פינוי של כחמישה עשר אלף ושבע מאות חולים ולא כשירים לעבודה מגטו ליצמנשטט... בעקבות הפינוי האחרון פחתה האוכלוסייה בגטו ליצמנשטט ומספרה עומד על כשמונים ותשעה אלף וחמש מאות יהודים.²³

בדוח אין מציינים את מספרם של מי שנרצחו במקום. נראה שמספרם כלול במספרם של המגורשים. בידיעון מס' – מ-14 בספטמבר של הכרוניקה הרשמית של גטו לודז', מסוכמים מאורעות ימי ה"שפרה" בזו הלשון:

כפי שכבר ראינו, כשהאנשים נלקחו מן הבתים, לא נרשמו שמותיהם ובנקודות הריכוז העמיסו לעתים קרובות את האנשים במהירות כזו על המכוניות לשילוח, שהפקידים ששוגרו לשם עריכת הרשימות הספיקו לרשום רק חלק קטן מן המגורשים. הואיל ושום רשימות אחרות לא נערכו, או לפחות לא הגיעו לגטו עד כה, אי-אפשר לדבר על דיוק ביחס לאנשים, ולא ביחס למספרם של אלה, אשר עזבו את הגטו. מוזכר המספר 14,432, אך אין זה מתקבל על הדעת, שניתן לקבוע מספר זה בדיוק כה רב. הדבר יהיה אפשרי לאחר עריכת מיפקד חדש של האוכלוסיה, אך על כך אין חושבים עדיין. חוץ מזה ספק, אם השלטונות יתנו הסכמתם להפסקה חדשה בעבודה, אשר בלעדיה לא יתכן לממש מבצע מסוג זה.²⁴

ובמקום אחר בכרוניקה, בגיליון הסטטיסטי שראה אור עם הכתבה מ-1 באוקטובר 1942, צוינו המספרים האלה:

מספר המגורשים בימים 1, 2, 7-12 בספטמבר [כלומר בימי חיסול בתי החולים וימי מיבצע ה"שפרה"] - 15,685 בני אדם.

מספר הנפטרים בגטו במשך חודש ספטמבר - 1,074 נשים וגברים.

אוכלוסית הגטו ליום 1 באוקטובר - 89,446.²⁵

מספרים אלו תואמים פחות או יותר את המספרים בדוח של הגסטפו. אבל לא הכרוניקה של גטו לודז' ולא הדוח של הגסטפו אינם נוקבים במספרם של הנרצחים במקום בכל ימי מיבצע הגירוש של חודש ספטמבר 1942. עם זה בדוח של מדור הגסטפו IIB4 מ-1 באוקטובר 1942, הבא לסכם את האירועים בחודש ספטמבר, צוין שבאותו החודש הומתו בתלייה שלושים וחמישה יהודים. וכך נכתב בדוח:

בחודש הדוח ניתלו בהתאם להמלצה על טיפול מיוחד בסך-הכול שלושים וחמישה יהודים. מקצת אותם יהודים חמקו מן הפינוי בבריחה, אבל הם נתפסו לאחר מכן. אחרים נמסרו לטיפול מיוחד בגלל חבלה בעבודה ועזיבה לא חוקית של הגטו ושל מקום העבודה.²⁶

במבצע ה"שפרה" בגטו לודז' באו אל שיאן פעולות הרצח במחנה חלמנו. מעתה ואילך התרכזה הפעילות במחנה חלמנו ביתר עצמה בטשטוש עקבותיו של הרצח בשרפת גוויותיהם ופיזור אפרם של הנרצחים. על פעולות אלו ניצח שטנדרטנפירר פאול בלובל (Paul Blobel), מפקד היחידה 1005, שהתמחתה בפעולות טשטוש עקבות הרצח באתרים של

טבח המונים. בלובל קבע את מושב מטהו בלודז' כדי להימצא סמוך למקום פעילותו, מחנה חלמנו.

אדולף אייכמן קבע שניסיונו של בלובל ישמש דגם לפעולות טשטוש עקבותיו של רצח ההמונים גם במחנה ההשמדה אושוויץ. לפי הוראותיו של אייכמן, נסעו אפוא ללודז' ב-16 ספטמבר 1942 לפגישת התייעצות עם בלובל, מפקד מחנה ההשמדה אושוויץ רודולף הס (Rudolf Hoess) בלויית שניים מעוזריו, אונטרשטורמפירר דיאקו (Dejaco) ואונטרשטורמפירר הסלר (Hoessler). בלובל הדגים לפני אורחיו את השיטות לטשטוש עקבות הרצח שהנהיג בחלמנו, כדי שיוכלו לשפר את השיטות שהנהיגו אצלם באושוויץ.²⁷ בידינו נשתמר הדוח שכתב רודולף הס לאחר נסיעה זו. תוכנו ברור דיו להבין במה מדובר - למרות השימוש במילות הסוואה. זאת ועוד, הדוח מעיד גם על מעורבותן של כמה חברות גרמניות בהספקת חומרים וציוד הנחוצים לטשטוש עקבותיו של רצח ההמונים במחנות ההשמדה, לשרפת הגוויות ולטחינת עצמותיהם של הנרצחים. והנה תוכנו של דוח זה:

אשוויץ, 17 בספטמבר 1942

דוח מנסיעה בתפקיד לליצמנשטט.

מטרת הנסיעה: ביקור במתקן מיוחד.

היציאה מאושוויץ ב-16.9.1942, בשעה חמש בבוקר, במכונית משוריינת של מפקדת מחנה הריכוז אושוויץ.

המשתתפים: ס"ס אוברשטורמבנפירר הס [Hoess], ס"ס אונטרשטורמפירר הסלר וס"ס אונטרשטורמפירר דיאקו.

ההגעה לליצמנשטט בשעה תשע בבוקר. נעשה סיור בגטו ואחר-כך נסיעה למתקן מיוחד. ביקור במתקן מיוחד ודיון עם שטנדרטנפירר בלובל על ביצוע מתקן שכזה. חומרי הבניין שהוזמנו בחברה "אושטדויטשה באושטופוורקה" [Ostdeutsche Baustoffwerke] בפוזן, רח' וילהלם גוסטלופ, צריכים, לפי תכנונו המיוחד של שטנדרטנפירר בלובל, להיות מסופקים מייד למחנה הריכוז אושוויץ. סוג ההזמנה מוסבר במכתב המצורף של המשרד הראשי לנהול הכלכלה [בראשי תיבות WVHA, SS Wirtschafts Verwaltungshauptamt]. העברתם של החומרים המוזמנים תבוצע מייד ממרכז הבנייה המקומי בהסכמתו של אוברשטורמפירר ובר [Weber] ממשרד CV/3. את מכתבי הלוי ובהן פירוט הכמויות הדרושות יש לשלוח לחברה הנ"ל. לפי הוראתו של ס"ס שטנדרטנפירר בלובל לחברה "שרייבר ושות'" [Schriever und Co], רח' בירגרמייסטר פינק, הנובר, יש להבטיח את הספקת המטחנה לחומרים מוצקים השמורה שם בשביל מחנה הריכוז אושוויץ.

הנסיעה חזרה היתה ב-17.9.42, ההגעה לאושוויץ בשעה 12.²⁸

מקור: שמואל קרקובסקי, *כפר נידח באירופה: חלמנו (קולמהוף) מחנה ההשמדה הנאצי הראשון, תשס"א, יד ושם ירושלים. עמ' 97-111*

הערות

- 1 כרוניקה של גטו לודז', ב, עמ' 216. ראה גם Oskar Rosenfeld, *Wozu noch Welt - Aufzeichnungen aus dem Getto Lodz*, Frankfurt am Main 1994, pp. 145-146 (להלן Rosenfeld).
- 2 שם, עמ' 216-217.
- 3 שם, עמ' 225.
- 4 יוסף זלקוביץ', בימים הנוראים ההם: רשימות מגטו לודז', ירושלים 1994, עמ' 247-248 (להלן זלקוביץ').
- 5 שם, עמ' 252.
- 6 ZSL, 203 AR-Z 161/67 SB 1/1 עמ' 25.
- 7 ראה לעיל, הערה 1, עמ' 148.
- 8 זלקוביץ', שם, עמ' 275-278.
- 9 שם.
- 10 דוח הגסטאפו מ-2 בנובמבר 1942, ZSL, 203 AR-Z 161/67, Dokumente B, עמ' 308.
- 11 זלקוביץ', עמ' 292.
- 12 Rosenfeld, p. 149
- 13 דוחות של הגסטפו מ-27 ביולי ומ-2 בספטמבר 1942, ZSL, 203 AR-Z 161/67, Dokumente B, עמ' 305, 307.
- 14 Landgericht Bochum, 7Ks. 45 JS 12/69. ראה גם ZSL, 203 AR-Z 161/67, עמ' 283-287.
- 15 Antoni Galinski, *Policja w getcie, Getto w Lodzi 1940-1944: Materialy z sesji naukowej*, 9.VIII 1984, Okregowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Lodzi, Lodz 1988, p. 36 (להלן Getto w Lodzi).
- 16 ברוך מרדכי ערליך, *צום אייביקן זכרון, תל אביב 1975*, עמ' 48.
- 17 ראה לעיל, הערה 1, עמ' 225-226.
- 18 Landesgericht Hannover, Strafurteil Fuchs/Bradfish, 28a 12/62, 2 Ks 1/63, pp. 73-74
- 19 ZSL, 203 AR-Z 161/67, עמ' 289.
- 20 שם, כרך 6, עמ'.

Rosenfeld, p. 155 21

22 ספרי רישום של תושבי גטו לודז', מיקרופילם בארכיון יד ושם, JM/3644.

23 ZSL, 203 AR-Z 161/67, Dokumente B עמ' 309.

24 ראה לעיל, הערה 1, עמ' 227.

25 שם, עמ' 225.

26 ראה לעיל, הערה 23, עמ' 310-309.

27 מסמך נירנברג, NO-4498 B.

28 שם, NO-4467.